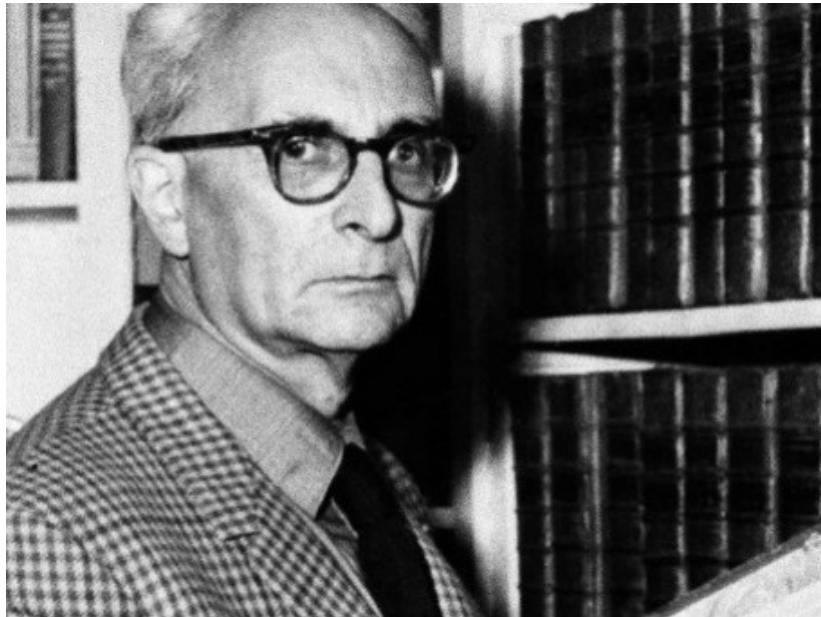

Claude Lévi-Strauss (1908-2009)

Rik Pinxten

In 1908 werd Claude Lévi-Strauss in Brussel geboren. Deze zoon van een joodse zakenman zou een onwaarschijnlijke carrière maken als Franse onderzoeker van de verscheidenheid van de mensheid via zijn vak en zijn roeping: de culturele antropologie. Zijn invloed strekte zich uit van de sociale of culturele antropologie, over de taalkunde en de semiotiek (studie van tekens), tot alle sociale wetenschappen en de wijsbegeerte. Ook de studie van kunst en religie werd indringend beïnvloed door de werken die hij op die domeinen liet verschijnen.

Net voor de Tweede Wereldoorlog reist hij naar Brazilië om daar een exotisch volk te gaan bestuderen: de Bororo. Daar aangekomen, beschrijft hij in het literair hoogstaande boek *Les tristes tropiques*, kan hij de eerste Bororo die hij ontmoet, enkel bekijken en aanraken: hij kent de taal niet en is plots volledig afhankelijk van de goodwill en het begrip van die volslagen vreemde man om te kunnen overleven in het oerwoud. In de lijn van de studies van die tijd concentreert Lévi-Strauss zich sterk op de studie van de afstammings- en socialeverwantschapsrelaties om tot een inzicht te komen van de functionering van deze samenleving. Na jaren van worsteling met zijn observaties en kritische reflectie over de eeuw van verwantschapsstudies die hem voorafging, brengt Lévi-Strauss een baanbrekend werk uit over dit onderwerp: afstamming en verwantschap, die zo wezenlijk zijn voor de structurering en functionering van elke samenleving, kunnen niet apart gezien worden van een tweede ordeningsmechanisme, besluit hij. Ze hangen nauw samen met de voorschriften en praktijken van huwelijk. De theorie die men moet ontwikkelen over het sociale leven van elke groep, moet de twee domeinen samen kunnen begrijpen. Dat is volslagen nieuw, en gaat bijvoorbeeld

in tegen een sterk Brits (en koloniaal) gedomineerde visie tot dan toe. De fameuze natuur-cultuurtegenstelling speelt daarbij een fundamentele rol, zegt de auteur, en wel door de formulering van een taboereg: een regel rond incest. Louter natuurlijk zijn een vader en zijn dochter, een moeder en haar zoon, neven en nichten, tantes en ooms perfect in staat om nakomelingschap te hebben. In de dierenwereld zien we dan ook dat dit vaak gebeurt. In de mensenwereld niet: bovenop en als supplementaire begrenzing van de biologische mogelijkheden kent elke menselijke samenleving een culturele regel die bepaalde types van nakomelingschap, die biologisch perfect kunnen, uitsluit. Elke cultuur kent een incestregel, waardoor een dwingende afstand tussen bepaalde bloedverwanten wordt ingesteld. Die regels verschillen, maar er is een regel. Dat vinden we terug in de huwelijks- en seksuele voorschriften. Bijvoorbeeld een clanmaatschappij verenigt alle bloedverwanten in één hechte groep (met een clannaam): seksuele relaties en

dus ook huwelijk binnen de clan is dan uitgesloten en wordt als incest beschouwd. Lévi-Strauss stelt dat incest het scharnierfenomeen is tussen natuur en cultuur, en zo dus ook tussen dier en mens.

Net voor de Tweede Wereldoorlog belandt hij in New York, waar op dat moment een schitterende groep van Europese wetenschappers als vluchteling opgevangen wordt. De jonge Lévi-Strauss wordt diep beïnvloed door de taalkunde van zijn tijd (vanuit Praag en Moskou in New York beland) en zal zijn verdere leven trachten de sterke theoriebouw van de wetenschap van de menselijke taal te evenaren voor het veel grotere domein van de studie van religie, denken, sociale leefvormen en kunst, en dat niet enkel in onze cultuur maar door vergelijking tussen fenomenen uit de honderden culturen die de mens ontwikkelde. Hij schrijft samen met de vader van de moderne linguïstiek, Roman Jakobson, onder andere een beroemd ge-

bleven structurele analyse van *Les Chats* van Baudelaire.

Lévi-Strauss vestigt begrippen die nu nog gelden: naast de regels als een typisch culturele toevoeging aan de biologische conditie van de mens, is er de koppeling van afstamming aan huwelijksvoorschriften. Maar ook op andere vlakken verzet hij de bakens: elke culturele groep schept een denk- en beleavingswereld door de wetmatigheden van het menselijk denken te volgen, en die wetmatigheden zijn universeel. Culturen zonder logica bestaan niet, om het simpel te zeggen. Rond 1900 zorgden zijn voorgangers Emile Durkheim en Marcel Mauss voor een eerste doorbraak door aan te tonen dat classificatiesystemen overal voorkomen. Aan de oppervlakte zien we vooral verschillen en vaak ook zijn de classificaties verborgen onder culturele vormen. Maar onder die schijnbare wanorde of verscheidenheid ontdekten de auteurs eenzelfde logica van klasseren doorheen alle culturen. Lévi-Strauss gaat hierop door en toont aan hoe zeer diverse culturele vormen als uitingen van eenzelfde achterliggende logica van digitaal ordenen kan beschreven worden. De achterliggende structuur is onbewust en dus ook empirisch niet rechtstreeks waarneembaar. Door toch fenomenen vanuit die impliciete of achterliggende orde te beschrijven meent de auteur een basis denkform van de mens te kunnen aantonen. Dat is de grond van wat het structuralisme gaat heten (de Ruijter, 1974). In *Le totémisme aujourd'hui* en *La pensée sauvage* (beide uit 1962) brengt de auteur die achterliggende logica duidelijk in kaart. In twee verzamelwerken (*Anthropologie structurale* en *Anthropologie structurale II*) worden de basisprincipes van een structuralistische benadering uiteengezet, vaak aan de hand van vergelijkende empirische studies. Met die werken wordt Lévi-Strauss ook buiten de antropologie beroemd en invloedrijk. In de taalkunde vinden we dit terug bij Chomsky, in de semiotiek bij Sebeok, in de filosofie bij de Waelhens, naast nog vele andere disciplines. Het duurt tot Bourdieu in de sociale wetenschappen en Foucault in de filosofie eer een systematische kritiek op het denken van Lévi-Strauss begint vorm te krijgen. Met het postmodernisme (Baudrillard, Deleuze) volgt dan een verwerping van Lévi-Strauss als positivist. Niettemin kan men mijns inziens stellen dat Lévi-Strauss

een blijvende bijdrage heeft geleverd tot de studie van de mens door te tonen dat achter de oppervlakkige verschillen universele gelijkheid kan verscholen zitten, zoals door zijn nadruk op de rol van cultuur die regels ontwerpt voor de mens die verder gaan dan de loutere biologische voorwaarden waaraan de mens als diersoort uiteraard ook onderworpen blijft.

Als antropoloog houdt Lévi-Strauss zich zijn hele leven (na het korte veldbezoek in Brazilië) bezig met het toepassen van zijn methode van onderzoek – het beschrijven van zichtbare fenomenen vanuit een achterliggende dwingende logica van structuren – op talloze fenomenen die in de boeken en artikels over culturen en talen van de hele wereld beschreven staan. Hij publiceert belangrijke boeken over de samenhang van afstammingssystemen en huwelijksvoorkeuren in verschillende tradities. Hij doet baanbrekende voorstellen over het menselijke denken, dat ondanks oppervlakteverschillen volgens hem eenzelfde basislogica volgt. Hiermee sluit hij aan bij de vroegere Franse school van Durkheim en Mauss, die rond 1900 een eerste fundamentele kritiek formuleerden op de Europese waan dat andere culturen niet zouden denken, en dat enkel de Europeaan die kwaliteit zou bezitten. Hij zou deze school zijn hele leven trouw blijven, ook vaak tegen de modetrends die het Parijse intellectuele leven nu eenmaal sterk tekenen. In later werk over racisme (tot drie studies na elkaar) maakt Lévi-Strauss duidelijk dat verschillen tussen culturen uiteraard bestaan, maar dat ze de fundamentele eenheid van de mensheid vaak verdoezelen. Zijn taak bestond er dan in om die onderliggende eenheid net uitgebreid en overtuigend aan te duiden. Racisme bestaat in de geest en in de menselijke geschiedenis, niet in de biologie, lijkt zijn punt. Dat wil niet zeggen dat identiteitsclaims daarom verboden zouden zijn. Alleen valt elk essentialisme als onwetenschappelijk te klasseren: of het nu gaat over de identiteit of authenticiteit van de Bororo of van de Vlaming, dat maakt in wezen niet zoveel uit. Eigenheid is niet uit den boze betoogt hij, maar moet zich wel van haar eigen beperkingen bewust zijn.

Een belangrijk derde thema van zijn werk is de studie van de mythe (in het vierdelige *Les mythologiques* tussen 1970 en 1980 en in vele occasionele artikels). Hier toont de

auteur zich weer de diep geïnteresseerde mens die wil begrijpen hoe de verbeelding van zijn medemens tot creatieve resultaten leidt, die de zin en de kwaliteit van het leven duidelijk als focus hebben. Het werk dat Lévi-Strauss hier levert, is opnieuw baanbrekend. Vanuit zijn structuralisme probeert hij te tonen hoe de immense variëteit die we zien in de mythologische voorstellingen en thema's, opnieuw kan begrepen worden vanuit een universeel voorkomende achterliggende structuur in het denken. De impact van de mythe op het vormgeven van het dagelijks leven fascineert Lévi-Strauss: hoe kunnen gebruiken rond voedsel (rauw of bereid) of tafelmanieren gekoppeld worden aan de denkwereld van de mythe? Hoe kan een man- en vrouwbeeld met alle subtiele gedragsregels die daarbij spelen, voortgezet worden over de generaties via mythes? Enzovoort. Het werk dat de auteur in dit domein levert is zonder meer immens te noemen en zal nog enkele generaties de discussie in deze disciplines beïnvloeden.

Maar als typische cultuurmensen in Europese zin heeft Lévi-Strauss zijn analyse ook nog verder gericht op artistieke kunstproducten van elders, waarbij hij de pracht en het ingenieuze van die kunst precies aanduidt door dezelfde universele menselijke capaciteiten erin te beschrijven. In *La voie des masques* ontleedt hij in heel groot detail en tegelijk visionair de manier waarop de uitklapmaskers van de indianen tegen de poolcirkel (in Noord-West-Canada) spelen met contrast om tegelijk schoonheid en sociale orde gestalte te geven. Dit soort werk vindt uiteraard weer een ander publiek geïnteresseerd in zijn benadering.

Ten slotte, en misschien vooral in een historisch perspectief, vergroot hij zijn inzichten uit in het structuralisme als een 'grote' theorie die beweert dat de achterliggende en onbewuste structuren van de werking van het brein in feite de algemeen menselijke programmatuur is, vandaag vergelijkbaar met de software van een PC. In de jaren na Wereldoorlog II was het niet meer gebruikelijk om een grote comparatieve theorie te lanceren, en ging men zich vooral toespitsen op detailstudies. De gedurfde voorstellen van Lévi-Strauss vinden echter een zeer groot gehoor. Talloze taalkundigen, semiotici, psychologen, sociologen, antropologen en filosofen in de wereld sloten zich aan bij deze benadering, die in de jaren

'60 en '70 van vorige eeuw een bijzonder grote vlucht nam. Langzaam maar zeker werd echter duidelijk dat de benadering, met haar positivistische inslag (met zelfs algebraïsche modellen), door een te grote rationalistische vooringenomenheid werd gekenmerkt: het ene model van de culturele functionering van de hele mensheid bleek aan de limiet ontoetsbaar en daardoor ook wetenschappelijk niet houdbaar. De vergelijkende benadering van Lévi-Strauss was en blijft een belangrijke toevoeging aan de menswetenschappen, maar de manier van vergelijken blijkt te zeer aprioristisch: te rationalistisch, en ook te statisch en als het ware tijdloos. Op die punten is de kritiek grondig en systematisch gevoerd en heeft de theorie het onderspit moeten delven.

Claude Lévi-Strauss heeft ook gewogen op verschillende andere vraagstukken, met name ook van onze cultuur. In de eerste plaats is daar het thema van het humanisme en van de grote ideologische strijdpunten van de mens als maker van zijn eigen wereld. Lévi-Strauss heeft zo onder andere een discussie gevoerd met Sartre, waarbij hij de geëngageerde filosoof terugwijst door hem de rijkdom van andere culturen te tonen en de zelfoverschatting van de westerling aan te wijzen. Hij heeft zich ook duidelijk uitgesproken rond racisme en etnocentrisme: in studies voor UNESCO toont hij hoezeer ras in de geest en in de geschiedenis van mensengroepen leeft en in plaats van in de biologische realiteit. Daarmee zet hij de ideeën van Boas, de grondlegger van de Amerikaanse antropologie, voort. In zijn werk rond racisme betoogde Boas, aan het einde van de Tweede Wereldoorlog, dat rasbegrippen inderdaad in de geest bestaan en daarom kunnen en moeten bestreden worden. Het kostte hem vervolging en smaad (hij had Duitse roots), maar de genetische theorieën van de jaren '60 gaven hem wel gelijk; ook in de Franse naoorlogse maatschappij zijn genuanceerde stellingnamen rond dit thema geen eenvoudige zaak

Zal Lévi-Strauss eeuwige roem kennen? Zonder twijfel heeft hij een unieke loopbaan gekend, met ook de hoogste erkenning (als lid van het beroemde Collège de France). Zijn wereldfaam zal zonder twijfel tanen, zoals dat de vorige twintig jaar al gebeurde. Het positivistische en daardoor ook

statische perspectief dat hij voorstond (met die universele dieptestructuren), is achterhaald. Zijn opvattingen over de menselijke hersenwerking zullen ook toenemend blijken te eenvoudig te zijn. Maar zijn poging om een grote theorie te ontwerpen, die ook vergelijkend opgezet en uitgewerkt wordt, zal zeker een historisch merkteken blijven: de sociale wetenschappen verloren er voor een deel hun naïviteit door en moesten vanaf hem weg van het oeverloos empiricisme om ook theoretisch ernstig te worden. Dat is een stap voorbij het 'butterfly collecting' (louter feitjes verzamelen en beschrijven) en dus een stap op weg naar een meer wetenschappelijk statuut.

Toch zal hij ook als een groot mens herdacht worden. Einde jaren '90 voert hij een uitgebreide correspondentie met D. Schneider (de belangrijkste onderzoeker rond verwantschap in de USA), en komen ze samen tot het besluit dat de werkwijze van de voorbije eeuw (inclusief hun eigen werk) naast de kwestie was. Dus besluit hij tot een diepe zelfkritiek. Dat wordt zelden vertoond. Na zijn briljante loopbaan liet hij zich een paar jaar geleden ontvallen (1991): iedereen in de sociale wetenschappen die het argument gebruikt om een discussie te winnen dat het 'wetenschappelijk' zo en zo zit, 'c'est un imposteur'. We zijn nog lang niet zover om van 'wetenschap' te kunnen spreken, meende hij. Grote mijnheer dus.

Referenties:

de Ruijter, A. (1974): *Lévi-Strauss als systeemdenker*, Utrecht, U. Utrecht Publ.

(Een selectie van enkele werken: zijn hele oeuvre verschijnt in Pléiade):

Lévi-Strauss, C.:

(1958): *Anthropologie structurale*, Paris : Plon.

(1978): *Anthropologie structurale Deux*, Paris : Plon.

(1962): *Le totémisme aujourd'hui*, Paris : Plon.

(1962): *La pensée sauvage*, Paris : Plon.

(1970-1980): *Les mythologiques*, Paris : Plon.

(1982): *La voie des masques*, Paris : Skyra.

(1991): interview met *Le Monde*, 8-10-1991.